

Haris Alihodžić

Arapske gramatičke škole ili jedna škola s ograncima?!

Rezime

Period vladavine Arapa u Andaluziji bio je doba svekolikog naučnog i kulturnog buđenja Evrope, kojoj je islamska Španija ispisala jedno od najsvjetlijih poglavlja u njenoj duhovnoj srednjovjekovnoj historiji. Iz tog razloga ne treba nas čuditi što se baš u to doba razvija i sama gramatika. To je bilo vrijeme sjajnih i svestranih genija čije djelovanje i nauk traju sve do danas.

Intelektualno djelovanje ranih muslimana, pa tako i djelovanje na području gramatike, proistjecalo je izravno iz njihove odanosti religiji. Bavljenje gramatikom razvilo se prvobitno iz potrebe za pravilnim učenjem Kur'ana, najprije u već postojećim centrima Basri i Kufi, a nakon toga i u trećim centrima. Andaluzija spada u te treće centre koji su se pojavili nakon Basre i Kufe. Njeni filolozi su u početku bili inspirirani učenjem škola iz spomenutih centara, da bi kasnije oni sami utemeljili zasebnu gramatičku školu s vlastitim i originalnim učenjem, te na taj način dali svoj doprinos ukupnoj filologiji arapskoga jezika.

Koristeći deskriptivnu metodu, strukturu rada zasnovat ćemo na logičnom slijedu, tj. prvo ćemo posmatrati samo osnivanje škole, potom razvoj i procvat, da bismo u završnom dijelu vidjeli i prestanak rada Andaluzijske gramatičke škole. Dakle, cilj rada je sagledati Andaluzijsku gramatičku školu od osnivanja, preko razvoja i procvata do njenog gašenja. Kako bi prikaz bio što potpuniji, uz svaku fazu razvoja škole predstavljat ćemo njene najistaknutije gramatičare koji su obilježili taj period razvoja.

Ključne riječi: Arabistika, arapska gramatika, Andaluzijska gramatička škola.

TRADICIJA IZUČAVANJA JEZIKA KOD ARAPA je veoma duga, tako da je i za očekivati da postoji veoma bogata produkcija. Već tokom prvih stoljeća islama, brojni učenjaci okupljeni u Basri i Kufi pružali su doprinos razvoju gramatike. Za jezički ispravno smatrano je sve ono što se moglo potvrditi usporedbom s primjerima iz Kur'ana, vjerodostojnim Poslanikovim hadisima ili prijeislamskom poezijom.¹

Učenjaci u Basri bili su primarno zaokupljeni pitanjem jezika. Zahvaljujući pažnji koju su im priskrbili rezultati njihovog rada, na učenjake u Basri počinju se ugledati i akteri u drugim gradovima. Budući da im se rad temelji na gotovo istim interesima, tj. zaštititi istog jezika, većina učenjaka se doima sličnim, dok se rjeđe pojavljuju nadahnuti nosioci izvornog učenja.

Kako se arapska gramatika ni teoretski ni programski nije bitno mijenjala od prvih postavki u Basranskoj gramatičkoj školi,² sam naziv *gramatička škola* za brojne centre može biti specifikum arapske kulturne historije kojim se obilježava svaki oblik unovljenja, tim prije što ni imenovanja lingvističkih škola drugdje u svijetu, npr. praške, danske, ruske i sl., nisu uvijek zasnovana na specifičnim učenjima. Postojanje desetina škola u svijetu i danas, prisiljava nas na iznalaženje novih termina, prvenstveno radi diferenciranja i tipologiziranja, koji su isključivo tehnički i često nejasni, a sve zbog rada u strogo odvojenim školama.

Opravljanost postojećih podjela u sumnju dovodi činjenica da se neslaganja mogu pronaći i u nekim postavkama pripadnika iste škole, čak oštira nego kod sudionika različitih škola. Tako se, npr. Al-Farra' smatra najizrazitijim predstavnikom Kufske škole, premda je u djelu *Ma'āni al-Qur'ān* obrađivao gramatička pitanja na način svojstven Basrancima. Međutim, rangiran je kao Kufanac gotovo prvenstveno zbog toga što je djelovao u Kufi.³

Treba napomenuti da postoji i neusaglašenost stavova historičara oko samog broja škola. Gotthold Weil smatra da postoji samo Basranska škola,⁴ dok većina arapskih historičara i evropskih orijentalista, pored

¹ Mehmed Kico, "Arapske gramatičke škole i akteri" u: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, IX, FIN, Sarajevo, 2004. god., str. 267.

² Ibid.

³ Op. cit., str. 277.

⁴ Gotthold Weil, *Die gramatischen Schulen von Kufa und Basra*, Leiden, 1913., str. 329;

Basranske škole, samostalnom školom smatraju i Kufsku školu. Klasični arapski historičari, uglavnom, navode tri škole: Basransku, Kufsku i Bagdadsku.⁵

A što se, pak, tiče onih historičara koji priznaju i druge škole, oni prednost, ipak, daju Basranskoj i Kufskoj školi. C. Brockelmann⁶ i Mahdi al-Mahzumī⁷ Basranskoj i Kufskoj školi pridružuju i Bagdadsku, a M. ‘Umar⁸ tim školama pridružuje i Školu u Andaluziji. Š. Dayf⁹ navodi i Egipatsku školu kao samostalnu, dok M. S. Howell¹⁰ epitet samostalne škole pripisuje i aktivnostima u Maroku.

Iz rečenog se da zaključiti da se prilikom imenovanja gramatičkih škola imala u vidu prvenstveno geografska udaljenost centara, tako da, naprimjer, klasični historičar Al-Zubaydī, dijeleći gramatičare na Basrance, Kufance, Egipćane, Karavijunce (Marokance) i Andaluzane, ne navodi Bagdadsku školu, vjerovatno iz tog razloga što se Bagdad, za razliku od drugih udaljenih centara, nalazi blizu Basre i Kufe.¹¹

Osnivanje gramatičke škole u Andaluziji

Uloga nauke u Andaluziji tokom cijelog perioda vladavine Umayyada bila je sadržajna i bogata. Kao što je bio slučaj sa školom u Basri i Kufi, i Andaluzijska gramatička škola se razvija iz potrebe za pravilnim

---

navedeno prema: Mehmed Kico, „Arapske gramatičke škole i akteri“ u: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, IX, FIN, Sarajevo, 2004., str. 267.

⁵ Carl Brockelman, *Tārīḥ al-‘adab al-‘arabī*, Naql ‘ilā al-‘arabiyya: ‘Abd al-Ḥalīm al-Nağğār, Dār al-ma‘arif, al-Qāhira, 1961-1968., II, str. 124; navedeno prema: Mehmed Kico, „Arapske gramatičke škole i akteri“ u: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, IX, FIN, Sarajevo, 2004., str. 268.

⁶ Carl Brockelman, op. cit., str. 269.

⁷ Mahdī al-Maḥzūmī, *Madrasa al-Kūfa wa minhājuha fī dirāsa al-luġa wa al-naḥw*, Baġdād, 1926., str. 391; navedeno prema: Mehmed Kico, „Arapske gramatičke škole i akteri“ u: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, IX, FIN, Sarajevo, 2004., str. 269.

⁸ Mehmed Kico, op. cit., str. 269. Nažalost, M. Kico ni na jednom mjestu u svom radu ne daje nam potpune informacije o djelu iz kojeg preuzima ovaj podatak, tako da se mi ovdje pozivamo samo na njegov rad.

⁹ Šawqī Dayf, *Al-madāris al-naḥwiyya*, Dār al-ma‘arif, al-Qāhira, 1979., str. 7.

¹⁰ M. S. Howell, *A Grammar of the Classical arabic*, 1888; navedeno prema: Mehmed Kico, „Arapske gramatičke škole i akteri“ u: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, IX, FIN, Sarajevo, 2004., str. 269.

¹¹ Ibid.

učenjem Kur'ana. Andaluzani su se u početku oslanjali na arapsku državu na Istoku, putovali tamo, učili kod znamenitih učitelja, napajali se njihovom naukom i kulturom, da bi se potom vraćali u domovinu i podučavali svoje sunarodnjake Kur'anu i arapskoj poeziji.

Već u doba umejadskih namjesnika u Andaluziji javljala se i potreba za širenjem jezičke nauke. Gramatičari Andaluzije i Magreba osnivaju novo učenje u gramatici, pored učenja basranskih, kufskih i bagdadskih učenjaka.¹² Andaluzijski period izučavanja arapske gramatike javlja se u okviru postbasranskog i postkufskog perioda, a po nekim mišljenjima, karakterizira ga splešnjanje rivalstva među školama, kritički pristup njihovim pogledima te selekcija stavova.¹³

Andaluzijska filološka nauka svoju pravu formu dobiva emigracijom Abu 'Alija al-Qalija (umro 356. h. g.) u Španiju. Neki ga čak smatraju osnivačem Gramatičke škole u Andaluziji i nastavljacem izučavanja Sibawayhovog *Al-Kitāba*, jezika i književnosti. Al-Qalijev rad kasnije nastavlja čitav niz učenih leksikografa, gramatičara, komentatora Kur'ana i pjesnika.

Ovo doba je bilo poznato po novom metodi i pisanju obrazovne, preciznije rečeno, školske ili nastavne literature iz gramatike. Sva djela edukativne naravi nastala u ovom periodu razlikuju se od prethodnih gramatičkih djela po tome što su koncizna po sadržaju, jasna po primjerima, jednostavna po stilu i razumljiva po izrazu.

Zahvaljujući navedenim svojstvima djela, po njima će biti predavana gramatika narednih nekoliko stoljeća. Ova djela imaju ogroman broj komentara koje su pisali sami učitelji gramatike.

Konačno, Andaluzijska škola se javlja i nastavlja razvijati kao odgovor ili reakcija na stajališta i pravila utvrđena u tadašnjim gramatičkim centrima. Njen glavni cilj bio je pojednostaviti spomenute teorije škola u Basri i Kufi, na neki način ih pomiriti ili ukazati na sličnosti i razlike u njihovim učenjima.

¹² Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, *Al-Wasīf fi tāriḥ al-naḥw al-'arabī*, Dār al-Šawāf, al-Riyāḍ, 1992., str. 144.

¹³ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 288.

Utjecaj Kufe na osnivanje gramatičke škole u Andaluziji

Kufska škola, osnovana u drugoj polovini osmoga stoljeća stječe ogromnu slavu pod pokroviteljstvom abasidskih halifa. Historičari su saglasni da je stvarni značaj Kufske škole oličen u djelu Al-Kissa'ija (umro oko 183. h. g.) i Al-Farra'ija (umro 207. h. g.) koji su joj postavili autentične osnove.¹⁴ Al-Zubaydi (umro 379. h. g.) navodi da je prvi pravi gramatičar Andaluzije Ğudi Ibn 'Uṭman al-Mawruri¹⁵ (umro 198. h. g.), koji je na Istoku pohađao nastavu iz gramatike pred Al-Farra'ijem i Al-Kissa'ijem. U Andalus je, dakle, donio učenja kufske gramatike, te je zato i razumljivo što su prvi ogledi u Andaluziji bili zasnovani na učenjima Kufske škole. Al-Mawruri je prvi donio Al-Kissa'ijevu knjigu u Andaluziju. Bio je učeni gramatičar, podučavao djecu halifa u Kordobi, a također je bio i najbolji u podučavanju studenata u oblasti gramatike. Istovremeno je i prvi gramatičar Andalužanin koji je napisao djelo iz oblasti gramatike arapskoga jezika.¹⁶

Zahvaljujući Ğudiju Ibn 'Uṭmanu al-Mawruriju Andalužani su se prvo zainteresirali za kufske gramatičare i počeli djelovati pod njihovim utjecajem, te sa sigurnošću možemo ustvrditi da je Kufska škola udarila temelje razvoju Andaluzijske gramatičke škole.

Razvoj gramatičke škole u Andaluziji i potpadanje pod utjecaj Basre

Smatra se da je početak gramatičke škole u Basri označen djelom 'Abu al-'Aswada al-Du'alija (umro 69. h. g.), a da svoj vrhunac dostiže u vrijeme Al-Ḥalila Ibn 'Ahmada al-Farahidija (umro između 170-175. h. g.) i Sibawayha¹⁷ (živio između 121.-161. h. g.). Međutim, od Al-Du'alija do Al-Farahidija doprinos gramatici je dao niz učenjaka, od kojih se prvim pravim gramatičarem smatra 'Abdullah Ibn 'Abi 'Ishaq al-Hadrani (umro 117. h. g.) te njegovi učenici 'Isa Ibn 'Umar al-Taqafi (umro 149. h. g.), 'Abu 'Amr Ibn 'Ala' (umro 154. h. g.) i Yunus Ibn Habib

¹⁴ Nerkez Smailagić, *Klasična kultura islama II*, Zrinski, Zagreb, 1973., str. 369. i 370.

¹⁵ 'Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 147.

¹⁶ Šawqī Dayf, op. cit., str. 288-289.

¹⁷ Nerkez Smailagić, op. cit., str. 367.

(umro 182. h. g.).¹⁸ Iako nemjerljive zasluge pripadaju Al-Farahidiju, mjesto najistaknutijeg gramatičara ove škole pripada Sibawayhu iz tog razloga što je on napisao prvo djelo iz gramatike *Al-Kitāb*, u kome je izložio principe učenja škole, zasnivajući ga na primjerima iz Kur'ana i stare arapske poezije. I pored toga što su pisac i njegovo djelo u svoje vrijeme bili nadaleko čuveni, Andaluzani tek krajem 10. stoljeća potpadaju pod utjecaj Basranske gramatičke škole. Prvi dodiri ostvareni su zaslugom **Muhammada Ibn Musaa Ibn Hašima**, poznatog kao **Al-'Afušniq** (umro 307. h. g.), koji je u Egiptu proučavao gramatiku kod 'Ahmada Ibn Ğa'fara al-Dinawarija (umro 289. h. g.) na osnovi Sibawayhovog *Al-Kitāba*.¹⁹ Historičari su mišljenja da je upravo on taj koji je donio u Andaluziju Sibawayhov *Al-Kitāb*, koji će kasnije postati ishodištem svih kasnijih proučavanja na tom području, jer ono predstavlja sintezu učenja Basranske jezičke škole. Al-'Afušniq je na osnovu ovog Sibawayhovog djela podučavao svoje učenike i time započinje blistavi put razvoja Andaluzijske gramatičke škole, sada već oslonjen na učenja škola u Kufi i u Basri.²⁰

Poznati i cijenjeni andaluzijski gramatičar **Muhammad Ibn Yahya al-Rabbahi al-Ğayyani** (umro 353. h. g.) također je pokazao veliki interes za proučavanje Sibawayhovog *Al-Kitāba*. Boraveći u Egiptu, susreće se s 'Abu Ğa'farom al-Nuhasom, od koga uči Sibawayhov *Al-Kitāb* te ga nosi sa sobom u Kordobu. Tu ga predaje učenicima, komentarišući ga i tumačeći.²¹ Al-Qifti za njega kaže: "Kada se Muhammad Ibn Yahya vratio u Kordobu, počeo se suprotstavljati, ispitivati, izvoditi zaključke, odgovarati, te se njegovim učenjem okoristiše učitelji koji dođoše kasnije i oslanjahu se na njega."²²

Također, čvrsto naklonjen Basranskoj gramatičkoj školi bio je 'Abu 'Ali al-Qali (umro 356. h. g.) koji je čvrsto branio stavove basranskih gramatičara. On je bio savremenik Al-Rabbahija. Čuven je po svom filološkom djelu *Al-'Amāli* koje je predavao u Kordopskoj džamiji u obliku diktata, a koje sadrži razmatranja gramatičke i leksikografske

¹⁸ Mehmed Kico, op. cit., str. 270.

¹⁹ Šawqī Dayf, op. cit., str. 289.

²⁰ Muḥammad Al-Ṭanṭāwī, *Naš'a al-naḥw wa tāriḥ 'ašhur al-nuḥāt*, al-ṭab'a al-tāmina, Dār al-ma'ārif, al-Qāhira, [1995.], str. 226.

²¹ Muḥammad Al-Ṭanṭāwī, op. cit., str. 226-227.

²² Šawqī Dayf, op. cit., str. 290. [Prevod H. A.]

naravi o raznim temama iz Kur'ana, starih arapskih priča, predanja i događaja.²³ Za njega se može reći da je preporodio arapsku gramatičku jezičku školu u Španiji. Među njegovim učenicima u Andaluziji posebno se istakao Al-Zubaydi.

Muhammad Ibn Hasan al-Zubaydi (umro 379. h. g.) napisao je djelo iz povijesti arapske filologije *Tabaqāt al-nahwiyyin wa al-lugawiyyin*, te dva djela iz oblasti gramatike *Al-Wādhīh, al-istidrākāt 'alā Sibawayh* i *Lahn al-'amma*.²⁴ Bio je prvak svog vremena u gramatici i fonologiji. Također, autor je i djela iz morfologije *'Abniyya al-'Asmā'* i djela *Muhtasar kitāb al-'ayn li Ḥalil Ibn 'Ahmad*.²⁵

Među najpoznatijim gramatičarima s početka II. stoljeća je i **Ibn Sida al-Darir**²⁶ (umro 448. h. g.). T. Muftić navodi da je upravo ovaj autor dao najznačajnije djelo špansko-arapske filologije pod naslovom *Al-Muḥassas fi al-luga*. To je enciklopedijski rječnik na semantičkoj osnovi sistematiziranih grupa riječi. Pored ovog rječnika, sastavio je i drugi ogromni arapski rječnik *Al-Muḥkam wa al-muḥit al-'a'zam*. U predgovoru rječnika *Al-Muḥassas fi al-luga* Ibn Sida je napisao da je u ovo djelo uvrstio razne gramatičke teme, koristeći knjige mnogih gramatičara do kojih je uspio doći, poput djela 'Abu 'Alija al-Farisija (umro 377. h. g.) i 'Abu al-Fatha 'Uṭmana Ibn Ğinnija (umro 392. h. g.).²⁷ Budući da su Al-Farisi i Ibn Ğinni bili glavni predstavnici Bagdadske gramatičke škole, to pokazuje da su andaluzijski gramatičari koristili, pored djela Basranske i Kufske škole, i djela Bagdadske škole.

Prvi andaluzijski gramatičar koji je jezičku nauku koristio pri tumačenju literarne produkcije bio je **Al-'A'lam al-Šantamari 'Abu al-Hağ Yusuf Ibn Sulayman**, poznat kao **Al-'A'lam** (umro 476. h. g.). Komentirao je poeziju predislamskih pjesnika 'Imru'a al-Qaysa, Zuhayra Ibn 'Abi Sulme, Al-Nabiga al-Ḍubyanija, 'Alqama al-Fahla, Tarafa Ibn al-'Abda i 'Antara Ibn Šaddada.²⁸ Iza sebe je ostavio i komentar Al-Zuğadžijevog *Al-Ġumala*, a također mu je poznat i komentar na

²³ Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998., str. 31.

²⁴ Op. cit., str. 32.

²⁵ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 291.

²⁶ Ibid.

²⁷ Teufik Muftić, op. cit., str. 32.

²⁸ Kico, Mehmed, op. cit., str. 275.

Sibawayhov *Al-Kitāb*.²⁹ Š. Dayf navodi da je on bio prvi među andaluzijskim gramatičarima kojem nije bilo dovoljno pravilo da su npr. svi imenski subjekti u nominativu, nego je tražio i drugi razlog za ovo pravilo koji objašnjava zašto je subjekat imenske rečenice u nominativu, a ne u akuzativu.³⁰

Al-'A'lam al-Šantamari oslanjao se i na mišljenja basraskih, kufskih i bagdaskih gramatičara, pa tako prihvata mišljenje Al-Farra'ija, predvodnika Kufske škole, da se čestica ف ponekad može dodati uz predikat ako se radi o zapovijedi, npr: *زَيْدٌ فَكَلِمُهُ*! (*Zejde, razgovaraj s njim!*) ili zabrani: *زَيْدٌ فَلَا تُكَلِّمُهُ!* (*Zejde, ne razgovaraj s njim!*).³¹

Također je preuzeo stav i Al-Sirafija, basraskog gramatičara, da, ukoliko prijedlog مَنْ spojimo sa česticom مَا, možemo dobiti sinonim za riječ رَمَّا, dakle مَا = رَمَّا (*možda, vjerovatno*). Za taj stav naveo je primjer iz Sibawayhovog *Al-Kitaba*: *وَاعْلَمَ أَنَّهُمْ مِمَّا يَحْذَرُونَ كَذَا* (*Znaj da i oni možda tako izostavljaju*).³²

Procvat gramatičke škole u Andaluziji

Gramatička škola u Andaluziji bila je povezana sa svim prethodnim školama, Basraskom, Kufskom i Bagdaskom, te su na taj način andaluzijski gramatičari, istovremeno razvijajući svoje stavove i razmišljanja, pravili sintezu basraskih i kufskih učenja, dodajući im i dostignuća škole u Bagdadu.

Sam procvat Andaluzijske gramatičke škole dešava se u 11. stoljeću. Njeni gramatičari ne samo da preuzimaju mišljenja i stavove drugih, već iznose i nove, originalne stavove i nezavisna mišljenja u vezi s određenim gramatičkim pitanjima, čime omogućavaju razvoj škole. Ovoj grupi gramatičara pripadaju Ibn Bađiš (umro 528. h. g.), Ibn Tarawa (umro 528. h. g.), Ibn Tahir (umro oko 580. h. g.), Ibn Mada' (umro 592. h. g.), Al-Šalawbin, Ibn 'Ufur, Ibn Malik (umro 672. h. g.) i drugi.

Puno ime Ibn Bađiša glasi 'Ali Ibn 'Ahmad Ibn Ḥalaf al-'Ansari al-Garnati (umro 528. h. g.). To je gramatičar koji je često slijedio druge istaknute gramatičare Sibawayha, basrasko-bagdaskog gramatičara

²⁹ Muḥammad Al-Ṭanṭāwī, op. cit., str. 228-229.

³⁰ Šawqī Dayf, op. cit., str. 293.

³¹ Ibid.

³² Šawqī Dayf, op. cit., str. 293.

Al-Sirafija (umro 368. h. g.) i 'Abu 'Alija al-Farisija, preuzimajući njihove stavove. Međutim, ponekad se i suprotstavljao svojim prethodnicima te iznosio vlastita mišljenja.³³

Pisao je komentare na različita djela Basranaca i Kufanaca, poput komentara na Sibawayhov *Al-Kitāb*, komentar na Al-Mubarradov *Al-Muqtadab*, komentar na Ibn al-Siražov (umro 316. h. g.) *'Usul*, komentar na Al-Zuğagijev (umro oko 340. h. g.) *Al-Ġumal* i Al-Farisijev *Al-'Idāh*.³⁴

Jedan od primjera u kojima se Ibn Badiš suprotstavlja mišljenju većine gramatičara je *نَعَمَ الرَّجُلُ مُحَمَّدٌ* (*Divan li je čovjek Muhamed!*) u kojem oni riječ *مُحَمَّدٌ* smatraju imenskim predikatom čiji je subjekat izostavljen. Ibn Badiš smatra da je riječ *الرَّجُلُ* subjekat, a ono što dolazi prije nje, *نَعَمَ*, predikat, dok je *مُحَمَّدٌ*, tj. onaj koji se hvali, u ovom slučaju specifizirana riječ.³⁵

Sulayman Ibn Muhammad Ibn al-Tarawa (umro 528. h. g.) bio je poznat kao veoma vješt gramatičar koji je pisao poeziju i poslanice. Bio je vrlo odvažan u svojim stavovima te često proturiječio ostalim gramatičarima, kao u primjeru: *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ* (*Reci: "On je Allah – jedan!"*),³⁶ gdje ličnu zamjenicu *هُوَ* smatra česticom, a ne imenom.³⁷

Ibn al-Tarawa se nije ustručavao kritizirati Sibawayhov *Al-Kitāb*. Više je bio naklonjen djelima bagdadskih i kufskih učenjaka nego Sibawayhovom *Al-Kitābu*. Greška koju je Ibn al-Tarawa pronašao u *Al-Kitābu*, i to u poglavlju o atributima, jeste to da je Sibawayh odgovorio riječju *da* (*نَعَمَ*) na pitanje koje dolazi s negacijom, i to dva puta.³⁸

Basranski gramatičari su smatrali da akuzativ specifikacije treba biti neodređen, dok gramatičari Kufske škole, koju je slijedio Ibn al-Tarawa, zastupaju stav da je dopušteno staviti određeni član na ovaj akuzativ. U

³³ Muḥammad Al-Ṭanṭāwī, op. cit., str. 229-230.

³⁴ 'Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 153.

³⁵ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 296.

³⁶ Qur'ān, 112:1. U radu smo koristili prijevod Kur'ana Besima Korkuta; KUR'AN s prevodom, preveo Besim Korkut, Medina, Ministarstvo za hadž i vakuf u Saudijskoj Arabiji, [1992./1993.].

³⁷ 'Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 152.

³⁸ Op. cit., str. 152.

ovom slučaju ispravan je stav Basranske škole, jer akuzativ specifikacije mora biti neodređen, kako ne bi promijenio svoju funkciju u rečenici.³⁹

U primjeru فَعَدَّ فُجُودًا (*Zasjeo je.*) većina gramatičara riječ فُجُودًا smatra apsolutnim akuzativom. Međutim, Ibn al-Tarawa smatra da riječ فُجُودًا ima funkciju objekta glagola koji je izostavljen i koga nije potrebno navoditi. Prvi gramatičari arapskog jezika mnogo su obrađivali ispuštene glagole. To se kasnije prenosi i u školu u Basri. Međutim, u spomenutom primjeru فَعَدَّ فُجُودًا radi se o apsolutnom akuzativu glagola فَعَدَّ te ovdje ne može biti riječi o objektu nekog ispuštenog glagola.⁴⁰

'Abu al-'Abbas 'Ahmad Ibn 'Abd al-Rahman Ibn Muhammad Ibn Mada' al-Lahmi al-Qurtubi (umro 592. h. g.) živio je u doba dinastije Muwahhida. Djela iz oblasti gramatike i jezika izučavao je kod raznih gramatičara, dok je Sibawayhov *Al-Kitāb* izučavao kod Ibn Rammaka (umro 541. h. g.). Vrijedio je za najboljeg poznavaoa arapskog jezika svoga doba, a svojim originalnim stavovima izdvajao se od ostalih gramatičara. Napisao je djelo *Al-Mašriq fi al-nahw*. Međutim, drugo njegovo djelo *Al-Radd 'alā al-nuhāt* izazvalo je veliko interesiranje i pokrenulo pravu buru kritika.⁴¹

Tokom naučnog djelovanja Ibn Mada'a u gramatici je već uveliko bio izražen utjecaj Aristotelove logike. Za vrijeme vladavine Abbasida bila je prisutna tendencija da se gotovo sve grane nauke, koje do tada nisu imale strogog reda, preinače u logično sređeni sistem. Taj poticaj u Andaluziji je prihvatio Ibn Mada', koji je u svom djelu *Al-Radd 'alā al-nuhāt* pokušao ostvariti u gramatici nešto slično Al-Gazzalijevom *Tahāfutu* u filozofiji.⁴²

U predgovoru djela, Ibn Mada' otkriva vezu između religije i gramatike, te naglašava da piše djelo kako bi podučio ljude islamu i dao savjet muslimanima. On je odabrao teme iz gramatike kojima je pokušao utvrditi greške gramatičara vezane za *'āmil teoriju*. Inače, djelo *Al-Radd 'alā al-nuhāt* je u svojoj osnovi napad na ovu teoriju, pun blistave istančanosti.⁴³

³⁹ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 297.

⁴⁰ Ḍayf, Šawqī, op. cit., str. 297.

⁴¹ 'Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 156.

⁴² Nerkez Smailagić, op. cit., str. 370.

⁴³ Nerkez Smailagić, op. cit., str. 370.

“Moj cilj u ovoj knjizi je da odstranim nepotrebno i da skrenem pažnju na greške u gramatici. Što se tiče tvrdnje da glasovi utječu jedni na druge, to nije u skladu ni sa zdravim razumom ni sa islamskim vjerozakonom. Niko pametan neće reći da vršilac radnje treba biti prisutan dok obavlja glagolsku radnju. Deklinacija se dešava nakon što vršilac radnje nestane, npr. riječ *Zejd* neće biti u akuzativu u rečenici: **إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ** (*Zejd doista stoji*) sve dok ne izgovorimo česticu **إِنَّ** (*zaista, doista*), tj. dok čestica **إِنَّ** ne nestane.”⁴⁴

U ovom primjeru jasan je utjecaj filozofa na Ibn Mada’ovo obrazlaganje. On smatra apsurdnim da čestica **إِنَّ** utječe na to da riječ *Zejd* bude u akuzativu. Kada izgovorimo **إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ**, prvo čujemo česticu **إِنَّ**, i čim ona bude izgovorena, prestaje postojati. Pa kako nešto, smatra Ibn Mada’, nepostojeće može utjecati na ono što postoji?!⁴⁵

Ibn Mada’ kritizira Ḥalila i Sibawayha koji su iznosili primjere i vježbe koje Arapi nisu nikad primjenjivali, npr. **بُئِعَ** dolazi na oblik **فُعِّلَ**, ali pošto se prije poluvokala **ي** našao kratki vokal *u*, kratki vokal *u* je pod utjecajem jačeg poluvokala **ي** prešao u vokal *i*. On ne vidi potrebu za takvim primjerima, jer kakav je smisao oblika **بُئِعَ** pita se Ibn Mada’, ako ga Arapi nisu nikad koristili.⁴⁶

‘Ali Ibn Yusuf Ibn Haruf al-Qurtubi (umro 609. h. g.) bio je vrstan poznavalac arapskog jezika koji je gramatiku učio od Ibn Tahira. Bio je poznat po svojim diskusijama o arapskom jeziku s Al-Suhaylijem i po svom komentaru na Sibawayhov *Al-Kitāb* te komentaru na djelo *al-Ġumal* Al-Zuġaġija. Slagao se sa stavovima mnogih gramatičara, a posebno s gramatičarima iz Basre.⁴⁷ Prihvatao je stav Sibawayha, svog učitelja Ibn Tahira i Ibn al-Baḍiša da nije dozvoljeno ispuštanje jednog od objekata glagola **أَرَى** i **أَعْلَمَ** bez nekih uvjerljivih dokaza.⁴⁸

Također je slijedio i stav gramatičara iz Kufe, a što je i stav njegovog učitelja Ibn Tahira, da je prilog u akuzativu, u primjeru: **زَيْدٌ عِنْدَكَ؟** (*Zejd je kod tebe?*) subjekat imenske rečenice, a ne ispušteni regens.⁴⁹

⁴⁴ ‘Abduhū Rāġūhī, *Durūs fī maḍāhib al-naḥwiyya*, Dār al-naḥḍa al-‘arabiyya, Bayrūt, 1988., str. 227. [Prijevod H. A.]

⁴⁵ Op. cit., str. 228.

⁴⁶ Op. cit., str. 229.

⁴⁷ ‘Abd al-Karīm Muḥammad Al-’As‘ad, op. cit., str. 160.

⁴⁸ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 301.

⁴⁹ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 302.

‘Umar Ibn Muhammad al-Šalawbin (umro 645. h. g.) bio je predvodnik svog vremena u poznavanju arapskog jezika. Podučavao je oko šezdeset godina, te se može reći da je iškolovao cijelu jednu generaciju gramatičara. Napisao je komentar na Sibawayhov *Al-Kitāb*, dva komentara na *Al-Ġadūliyye* i djelo iz gramatike koje je nazvao *Al-Tawti’a*.⁵⁰ On se, kao i njegovi prethodnici, ponekad slagao sa Sibawayhom i gramatičarima Basranske škole, a ponekad s gramatičarima iz drugih centara. Tako on opravdava mišljenje Sibawayha da je neodređenost imena osnova riječi, a njegova određenost derivacija, ukazujući na to da je Sibawayh posmatrao stvarno stanje. Drugim riječima, prvo nastaju neodređena imena, a potom ona bivaju određena.⁵¹

Imao je i vlastite stavove u koje spada tvrdnja da je prilog *دُوِيَ* u primjeru: *كَادَ قَبِيْنَمَا الْعُسْرُ إِذْ دَارَتْ مَيَاسِيْرُ* (*Kad je nevolja, dođe i olakšanje.*) vremenski prilog čiji je regens ispušten, a na kojeg upućuje kontekst.⁵² Također smatra da riječ *عِيُونًا* u ajetu:

وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا [...] (*i učinili da iz zemlje izvori provru, [...]*)⁵³ nije akuzativ specifikacije, nego akuzativ stanja.⁵⁴

‘Abu al-Hasan ‘Ali Ibn Mu‘min Ibn Muhammad Ibn ‘Ali Ibn ‘Uṣfur al-Hadrami al-‘Išbili (umro 663. h. g.) bio je nosilac barjaka arapskog jezika u Andaluziji svoga doba. Duže vrijeme se družio s Al-Šalawbinom (umro 645. h. g.), od koga je učio dok kasnije nije došlo do razilaženja među njima. Iz oblasti sintakse je napisao djelo *Al-Mumti’*. Također, napisao je i sažetak Ibn Ğinnijevog *Al-Muhtasiba*, te tri komentara na Al-Zuġaġijev *Al-Ġumal*.⁵⁵ Imao je različita mišljenja o djelima gramatičara, koja su se nekad slagala sa Sibawayhovim i basranskim stavovima, nekad s kufskim i bagdadskim, a imao je i vlastite stavove, što govori u prilog napretku Andaluzijske gramatičke škole.⁵⁶

Neki od njegovih stavova su sljedeći: Ibn ‘Uṣfur jedini smatra da masdar može stajati umjesto subjekta pasivne rečenice, ako stoji s

⁵⁰ Muḥammad Al-Ṭanṭāwī, op. cit., str. 234.

⁵¹ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 302.

⁵² Op. cit., str. 303.

⁵³ Qur’ān, 54:12.

⁵⁴ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 303.

⁵⁵ Muḥammad Al-Ṭanṭāwī, op. cit., str. 261.

⁵⁶ ‘Abd al-Karīm Muḥammad Al-‘As‘ad, op. cit., str. 165.

prijedložnom konstrukcijom,⁵⁷ oslanjajući se na sljedeći ajet: **فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ** (*A kad se jednom u rog puhne*).⁵⁸

Također, jedini je mišljenja da se od broja ne može izuzimati, tj. da se ne može reći **لَهُ عَلَيَّ أَلْفٌ إِلَّا خَمْسِينَ** (*Dužan sam mu hiljadu manje pedeset*).⁵⁹ Ibn ‘Uṣfur ne daje argument za ovaj svoj stav koji nema temelja u Kur’anu budući da Uzvišeni Allah kaže:

[...] **فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ** [*Mi smo Nuha narodu njegovu poslali i on je među njima ostao hiljadu, manje pedeset, godina, [...]*].⁶⁰

Isto tako, jedini je gramatičar koji smatra da je **لَكِنُّ** veznik kojem neophodno prethodi veznik **وَ** kao u primjeru: **مَا قَامَ زَيْدٌ وَ لَكِنُّ عَمْرُو** (*Nije ustao Zejd, već Amr*).⁶¹

Slavu najvećeg filologa svog vremena uživao je **Muhammad Ibn ‘Abdullah Ibn ‘Abdullah Ibn Malik al-Ġayyāni** (umro 672. h. g.), najistaknutiji učenjak Andaluzije i predvodnik gramatičara svoga doba. Neko vrijeme uči od Al-Šalawbina u Andaluziji, a nakon toga odlazi na Istok te se predaje učenju arapskog jezika i arapske poezije.⁶²

Dokaze za gramatička pitanja uzimao je iz Kur’ana, a kad ih tu ne bi pronašao, tražio bi u hadisu, a ako ne bi pronašao primjer ni u hadisu, oslanjao bi se na arapsku poeziju.⁶³ O Ibn Malikovom uspjehu svjedoče njegova djela pisana u poeziji i prozi, među kojima je i gramatika u hiljadu stihova zvana *Al-‘Alfiyya*. Jednostavnim i svrsishodno raspoređenim materijalom to djelo je postiglo veliku popularnost i postalo veoma raširen i cijenjen udžbenik. Međutim, zbog svoje konciznosti javila se potreba za komentiranjem. *Al-‘Alfiyya* je, ustvari, skraćena od jedne *‘urdžuze*, koja je sadržavala dvije hiljade sedam stotina i pedeset sedam stihova pod naslovom *Al-Kāfiyya al-Šāfiyya*.⁶⁴

⁵⁷ Op. cit., str. 166.

⁵⁸ Qur’ān, 69:13.

⁵⁹ Šawqī Dayf, op. cit., str. 308.

⁶⁰ Qur’ān, 29:14.

⁶¹ Šawqī Dayf, op. cit., str. 308.

⁶² ‘Abd al-Karīm Muḥammad Al-‘As‘ad, op. cit., str. 166.

⁶³ Op. cit., str. 167.

⁶⁴ Teufik Muftić, op. cit., str. 30.

Al-'Alfiyya je prevedena na više evropskih jezika te su mnogi analizirali Ibn Malikove poetizirane gramatičke stavove. Pri objašnjava- vanju gramatičkih pitanja, poznati gramatičari poput Ğalala al-Dina al-Suyutija (umro 911. h. g.), uključujući i mnoge druge gramatičare Istoka i Zapada, citiraju prije svega stihove iz *Al-'Alfiyye*.⁶⁵

Ibn Malik se slagao s mnogim basranskim, kufskim i bagdaskim gramatičarima. Pripisuje mu se da je bio više naklonjen Kufskoj školi, budući da veoma često prihvata mišljenja kufskih gramatičara. Takav je i sljedeći primjer: مَا رَأَيْتَهُ مُدُّ أَوْ مُنْدُ شَهْرَانِ (*Nisam ga vidio dva mjeseca.*). U ovoj rečenici iza riječi مُدُّ ili مُنْدُ slijedi riječ u nominativu. On to objašnjava time da su مُدُّ i مُنْدُ dva priloga u rečenici čiji je glagol ispušten, a ostao subjekat, te bi ova rečenica trebala glasiti مُدُّ كَانَ شَهْرَانِ (*kako su bila/prošla dva mjeseca*).⁶⁶ Međutim, većina gramatičara riječi مُدُّ ili مُنْدُ navodi kao prijedloge.

Ibn Malik, također, prihvata mišljenje škole iz Basre da je potrebno staviti česticu فَ ispred zapovijedi,⁶⁷ npr. [...] وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا [...] (*Kradljivcu i kradljivici odsijecite ruke njihove, [...]*).⁶⁸

On smatra da je ispravno mišljenje basranskih gramatičara kada kažu da je poslije čestice فَ za uzrok, u odgovorima na molbe, neophodno da dođe glagol u konjunktivu, što je u skladu s kur'anskim ajetom:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكِّي أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى (*A šta ti znaš – možda on želi da se očisti, ili pouči pa da mu pouka bude od koristi.*).⁶⁹

Ibn Malik prihvata stavove i Bagdadske škole, npr. od Al-Zuĝaĝija je preuzeo stav da riječ سَوَى kada dolazi u značenju *osim*, može biti u funkciji subjekta,⁷⁰ kao što je u primjeru: جَاءَنِي سِوَاكَ (*Došli su mi svi osim tebe, tj. Samo mi ti nisi došao*).

Ovog učenjaka karakteriziraju i originalni stavovi i razmišljanja. Ostat će zapamćen po stavu da su znakovi za vokalizaciju sastavni dio dekliniranih riječi, a ne samo dodatak, kako je smatrala većina gramatičara.⁷¹

⁶⁵ 'Abd al-Karim Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 167.

⁶⁶ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 312.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Qur'ān, 5:38.

⁶⁹ Qur'ān, 80:3-4.

⁷⁰ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 314.

⁷¹ 'Abd al-Karim Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 168.

Ibn Malik tvrdi da su odnosne zamjenice *الَّذِي* i *الَّتِي* promjenljive kroz padeže. Oblik *الَّذِي* (za nominativ) bio je prvobitno kosi padež (genitiv, akuzativ), koji je, vjerovatno, potisnuo stariji oblik *الَّذُو*, kao što je slučaj za *الَّذِينَ* umjesto ranijeg *الَّذُونَ* (za nominativ, a *الَّذِينَ* za ostale padeže).⁷²

Također, smatra dopuštenim da se dvojina tvori od zbirnih imenica⁷³, potkrepljujući to ajetom: [...] *فَتَتَيْنِ التَّقَاتَا* [...] (*Imate pouku u dvjema vojskama koje su se sukobile: [...]*).⁷⁴

On iznosi tvrdnju da u odgovoru poslij *لَهَا* mora doći *فَ*,⁷⁵ dokazujući to ajetom:

[...] *فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ* [...]

([...] *a čim ih On do kopna dovede, samo Mu neki zahvalni ostaju. [...]*).⁷⁶

Ovaj učenjak je običavao da izuzetke u jeziku smatra dijelom jezika kojim se govori, te ih zato i prihvata. On ne mijenja njihov oblik, tako da se ne ravna prema njima, kao što su to činili gramatičari u Kufi, a niti ih podvrgava pravilima prije nego se proglase izuzecima, kao što su to činili gramatičari u Basri.

Gašenje gramatičke škole u Andaluziji

U trinaestom stoljeću aktivnost gramatičara je i dalje nastavljena, uprkos nesrećama koje su uslijedile. Španci su napadali i napredovali sa sjevera, uzimajući grad po grad, tako da je Arapima od ogromnog dijela Pirinejskog poluotoka preostao samo mali dio zemlje oko Granade koja se puna dva i po stoljeća odupirala naježdama španskih trupa. U prvom periodu osvajanja Španije od kršćana, izgorio je veliki dio knjiga, pa i ovih gramatičkih, nakon čega gotovo prestaje djelovanje u oblasti arapske gramatike zbog preseljavanja naučnika na Istok. U tom periodu, periodu propasti islamskog carstva u Evropi, mi se, ipak, susrećemo s brojnim učenicima Al-Šalawbina u Andaluziji. Među njegovim najznačajnijim učenicima su bili Ibn Hağ (umro 651. h. g.), Ibn al-Da'i' (umro 680. h. g.) i Ibn 'Abi al-Rabi' (umro 688. h. g.).

⁷² 'Abd al-Karim Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 168.

⁷³ Šawqī Dayf, op. cit., str. 315.

⁷⁴ Qur'ān, 3:13.

⁷⁵ Šawqī Dayf, op. cit., str. 315.

⁷⁶ Qur'ān, 31:32.

Abu al-'Abbas 'Ahmad Ibn Muhammad Ibn Hağ al-'Azdi napisao je više djela od kojih su najpoznatija *Šarh 'alā sirr al-sinā'a li Ibn Ğinni*, te kraće djelo *Al-Hasā'is li Ibn Ğinni*. On je, također, poznat i po svom suprotstavljenom mišljenju u vezi s 'Usfurovom knjigom *Al-Muqarrab*. Također, vrijedni spomena su i njegovi komentari na Sibawayhov *Al-Kitāb* i Al-Farisijev *Al-'Idāh*.⁷⁷

Š. Dayf navodi da Ibn Hağ al-'Azdi opravdava Al-Mubarradova mišljenja da je كَـ čestica, a ne glagol, obrazlažući to riječima da كَـ ne ukazuje na radnju, nego koristi imenskom subjektu i predikatu za označavanje prošlosti. Ibn Hağ je ovdje imao u vidu samo jednu od funkcija glagola كَـ, ispuštajući iz vida da ovaj glagol može biti i punoznačan sa značenjem *biti, postojati*, ili da se, pak, može upotrebljavati kao pomoćni glagol pri tvorbi složenih glagolskih vremena. Ovaj glagol i u imenskoj rečenici označava da se radnja desila u prošlosti, „stoga Ibn Hağ nema nikakvih dokaza da potkrijepi tvrdnju da je glagol كَـ čestica.“⁷⁸

Puno ime Ibn al-Da'i'ja je **Ibn al-Da'i'** 'Abu Hasan 'Ali Ibn Muhammad Ibn 'Ali. Također je bio Al-Šalawbinov učenik, kod njega je učio Sibawayhov *Al-Kitāb*. Proučavajući Sibawayhov *Al-Kitāb*, spajao je analize basranskog gramatičara Al-Sirafiya i andaluzijskog gramatičara Ibn Ĥarufa (umro 609. h. g.) uz upotrebu sažete analize Al-Hasana. U literaturi se sreće i tvrdnja da je izučavao Al-Zuğagijjevo djelo *Al-Ġumal*.⁷⁹ Š. Dayf navodi njegov stav u kojem se on slaže s Ibn Hišamom al-Hadrawijem (umro 646. h. g.) da čestica لَوْ za želju ne traži odgovor, kao što je slučaj s veznikom لَوْ u pogodbenoj rečenici.⁸⁰

Ibn al-Da'i' se slaže sa svojim učiteljem Al-Šalawbinom da čestica لَوْ ima značenje čestice عَيْرٌ (*osim*)⁸¹ u sljedećem ajetu: [...] لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ (Da Zemljom i nebesima upravljaju drugi bogovi, a ne Allah, poremetili bi se. [...]).⁸²

'Abdullah Ibn 'Ahmad al-'Amawi al-'Išbili poznat je kao Ibn 'Abi al-Rabi'. Sastavio je komentar na Sibawayhov *Al-Kitāb* te napisao ko-

⁷⁷ 'Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 164.

⁷⁸ Dayf, Šawqī, op. cit., str. 318.

⁷⁹ 'Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., 1992., str. 170.

⁸⁰ Šawqī Dayf, op. cit., str. 319.

⁸¹ Ibid.

⁸² Qur'an, 21:22.

mentare na Al-Farisijev *Al-'Idāh* i komentar na Al-Zuğağijev *Al-Ğumal*.⁸³ Prema pisanju Š. Dayfa, Ibn 'Abi al-Rabi' je smatrao da je riječ *عُيُونًا* u ajetu: *وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا [...] (i učinili da iz zemlje izvori provru, [...])*,⁸⁴ došla kao zamjena za riječ *أَرْضٌ* (*zemlja*), što je svakako pogrešno jer se radi o akuzativu specifikacije.⁸⁵

'Abu 'Asir al-Din Muhammad Ibn Yusuf al-Garnati al-'Andalusi poznat je pod imenom 'Abu Hayyan al-Garnati. Gramatiku je izučavao u Andaluziji kod Ibn al-Da'i'ja i drugih gramatičara. Kao mladić napušta Andaluziju da bi se skrasio u Kairu u društvu Baha'a al-Dina al-Nuhasa (umro 745. h. g.), učenika Ibn Malika, kod kojeg i izučava Ibn Malikove knjige, te tako napreduje u gramatici i postaje glavni predavač na univerzitetu *Al-Aqmar* u Kairu.⁸⁶

Bio je vrstan poznavalac jezika, a što se tiče oblasti morfologije i sintakse, nije mu bilo premca. Svoje učenike je podučavao na osnovu Sibawayhovog *Al-Kitāba*, Ibn Malikovog *Al-Tashila* i Ibn 'Ufurovog *Al-Mumti'a*.

Iz oblasti gramatike napisao je više djela, od kojih su najvažnija *Al-Irtišāf al-darab min lisān al-'arab* u šest tomova i *Al-Taḍyil wa al-takmil*. Ğalal al-Din al-Sujuti u svom djelu *Al-Bagya* za ova dva djela kaže: „U arapskom jeziku bolje nije sastavljeno niti ijedno djelo, niti sveobuhvatnije, a ni sadržajnije od ova dva spomenuta djela, tako da sam se ja oslonio na njih pišući svoju knjigu *Ğam' al-Ğawam*.“⁸⁷

'Abu Hayyan al-Garnati je smatrao da se gramatička pravila ne mogu dokazivati hadisima, zbog mogućnosti da neki strani prenosioci hadisa (nearapi) mogu jezički pogriješiti. Ovaj njegov stav je u suprotnosti mišljenju Ibn Malika, koji to opširno obrazlaže u svom komentaru na Ibn Malikov *Al-Tashil*. On se, također, razilazi i s Ibn Mada'om, jer ne poziva na ukidanje *'āmil teorije* u gramatici. Bio je i veliki pristalica Sibawayha i brojnih aktera Basranske škole, prihvatajući brojne njihove stavove.⁸⁸

Znanje 'Abu Hayyan al-Garnatija iz gramatike se ne zasniva samo na velikom poznavanju stavova njegovih prethodnika. On ima i zasebna

⁸³ 'Abd al-Karīm Muḥammad Al-'As'ad, op. cit., str. 170.

⁸⁴ Qur'ān, 54:12.

⁸⁵ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 319.

⁸⁶ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 320.

⁸⁷ Op. cit., str. 321. [Prevod H. A.]

⁸⁸ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 320.

mišljenja i različite stavove po kojima je jedinstven. Neki od tih stavova su sljedeći:

Smatra da se *أَنَّ الْمَصْدَرِيَّةِ (da)* ne spaja sa zapovjednim načinom, te da je *أَنَّ الْمُؤْصُولَةَ بِهِ (vezno da)*, u nekim slučajevima, *opisno da* koje dolazi kao pojašnjenje,⁸⁹ kao u primjeru: *كَتَبْتُ إِلَيْهِ أَنْ قُمْ (Napisao sam mu da ustane.)*. Sibawayh to piše u obliku *كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ قُمْ*, gdje je prijedlog *بِ* prefiks.

'Abu Hayyan al-Garnati je pomirio stavove basraskih i kufskih gramatičara koji su se razilazili u pogledu dionih brojeva u oblicima *مَفْعَلٌ* i *فُعَالٌ*. Basranski gramatičari koristili su *مَوْحَدٌ* i *أَحَادٌ* (*po jedan*), *ثَنَاءٌ* i *مَثْنِيٌّ* (*po dva* ili *dvije*) za ove brojeve bez obzira na rod, onako kako su to koristili Arapi, a Kufanci su, po analogiji, nastavili dalje te smatrali da se može reći *سُدَّاسٌ* i *مَسْدَسٌ* *po šest*, *سُبَاعٌ* i *مَسْبَعٌ* (*po sedam*) itd. 'Abu Hayyan al-Garnati tvrdi da su oba stava tačna za sve brojeve od jedan do deset na osnovu njihove upotrebe kod Arapa.⁹⁰

On je, također, jedinstven u svom razmišljanju kada tvrdi da su u sljedećem iskazu riječi u akuzativu akuzativ specifikacije, dok većina gramatičara tvrdi da one predstavljaju akuzativ stanja: *أَنْتَ الرَّجُلُ عِلْمًا وَ زُهَيْرٌ شِعْرًا وَ أَنْتَ حَاتِمٌ جُودًا وَ أَنْتَ يُوسُفٌ جَمَالًا* (*Ti si čovjek znanjem, ti si Zuhajr pjesništvom, Hatim dobroćinstvom i Jusuf ljepotom.*)⁹¹

Također se smatra prvim gramatičarem u arapskoj filologiji koji je napisao udžbenike turske i perzijske gramatike, a smrt ga je pretekla u pisanju gramatike etiopskog jezika.⁹² Umro je u Kairu 745. h. godine.

Zaključak

U djelu *Legacy of Islam*, grupe autora orijentalista, stoji sljedeće: "Pouzdanost se zna da su, u vrijeme dok je Evropa teturala pod teretom nevolja i zapuštenosti, materijalne i duhovne naravi, muslimani u Andaluziji podizali blistavu civilizaciju i ekonomski veoma dobro organiziran život. Andaluzani su odigrali odlučujuću ulogu u razvoju nauke, filozofije, pjesništva i umjetnosti, izvršivši utjecaj i na najznamenitije aktere kršćanske misli 13. stoljeća, kao što su bili Toma Akvinski i

⁸⁹ Op. cit., str. 325.

⁹⁰ Op. cit., 326.

⁹¹ Šawqī Dayf, op. cit., str. 326.

⁹² Teufik Muftić, op. cit., str. 32.

Dante Aligijeri. Španija je tada bila svjetiljka cijeloj Evropi.”⁹³ U okviru velike naučne aktivnosti razvija se i gramatika, prvobitno iz potrebe za pravilnim učenjem Kur’ana i razumijevanjem arapske poezije.

Andaluzijski gramatičari su u početku bili nadahnuti učenjem iz gramatičkih centara Kufe i Basre. Međutim, vremenom grade vlastite stavove i mišljenja te osnivaju zasebnu gramatičku školu s ciljem da ukažu na razlike i sličnosti u stavovima Basranske i Kufske gramatičke škole te da pokušaju pojednostaviti pravila koja oni nude. Ona se javlja u vrijeme splašnjavanja rivalstva između dvije spomenute škole arapske gramatike.

S procvatom Andaluzijske gramatičke škole javljaju se originalne ideje i razmišljanja, što je rezultiralo nastajanjem novih djela. Među njenim najistaknutijim i najznačajnijim gramatičarima je Ibn Malik, predvodnik gramatičara svoga doba i autor gramatike u hiljadu stihova zvane *Al’Alfiyya*. Tu je i autor djela *Al-Rradd ‘alā al-nuhāt* Ibn Mada’, koji je htio pobiti *‘āmil teoriju*, a koja je bila jedna od osnovnih karakteristika arapske gramatike. Pored ova dva najistaknutija gramatičara Andaluzije u radu smo spomenuli i druge aktere ove škole te iznosili njihove važnije stavove i mišljenja vezane za arapski jezik.

Gramatička škola u Andaluziji predstavlja svojevrsnu sintezu tri gramatičke škole, Kufske, Basranske i Bagdadske. Njen doprinos sveukupnoj gramatici arapskog jezika ogroman je i značajan, budući da se odvijao, kako kaže prof. Viktor Robinson, u kontekstu izlaganja usporedbe između islamske civilizacije u Andaluziji i vladajućih prilika u Evropi, u vrijeme “Dok je Evropa svake večeri nakon zalaska Sunca zapadala u tamu, Kordova je bila osvijetljena uličnim svjetiljkama; dok je Evropu preplavljala nečistoća, Kordova je bila uzor čistoće; dok je Evropa bila oličenje prljavštine, Kordova je raspolagala s 1.000 javnih kupatila; dok je Evropa gazila blato, Kordova je imala popločane ulice s trotoarima; dok su krovovi dvoraca po Evropi bili označeni mnoštvom dimnjaka, zidovi kordovskih palača su bili ukrašeni arabeskama; dok se evropski prvaci nisu znali ni potpisati, arapska djeca u Kordovi su išla u škole. U tom vremenu, kada su čak i svećenici, zbog slabe opismenjenosti, s velikim poteškoćama čitali crkvene knjige, ljudi od nauke u Kordovi su podigli biblioteku koja se po veličini mogla usporediti s velikom Aleksandrijskom bibliotekom“.⁹⁴ ♦

⁹³ www.saim11.tripod.com (25.01.2008.).

⁹⁴ www.saim11.tripod.com (25.01.2008.).

Haris Alihodžić

Arab Schools of Grammar or A Single School with Branches?

Summary

The time of Arab rule in Andalusia was also the time of scientific and cultural awakening of Europe, and the Arab Spain inspired one of the brightest chapters in the spiritual history of Medieval Europe. It is thus no wonder that this was the time of development of grammar too. This was the time of great and versatile minds whose work and teaching resonate even today.

Early Muslim intellectual work, including in the field of grammar, stemmed from their devotion to religion. Grammar first developed from the need to study the Qur'an adequately, first in the well-established centres in Basra and Quf, and then in other centres. Andalusia was one such centre to appear after Basra and Quf. Its philosophers were initially inspired by these earlier centres, but they subsequently established their own school of grammar, with their own original teaching, thus contributing to the overall philology of the Arabic language.

Using the descriptive method, this paper will follow a logical sequence: it will first look at the establishment of the school, followed by its development and pinnacle, leading to the end of the Andalusian School of Grammar. The aim of the paper is to look at the School from its establishment, through to its pinnacle and finally its closure. In order to complete the presentation, every stage of the school is illustrated by its most prominent linguists, whose work marked the period.

Key words: Arab studies, Arabic grammar, Andalusian School of Grammar.

Literatura

1. 'Abd al-Hamid, Muhammad Muhyi al-Din, *'Awdah al-masālik 'ilā 'Alfiyya Ibn Mālik*, I-II, Dar al-tala'i', Al-Qahira, 2004.
2. 'Abd al-Hamid, Muhammad Muhyi al-Din, *'Awdah al-masālik 'ilā 'Alfiyya Ibn Mālik*, III-IV, Dar al-tala'i', Al-Qahira, 2004.
3. Al-'As'ad, 'Abd al-Karim Muhammad, *Al-Wasit fi tāriḥ al-nahw al-'arabi*, Dar al-Šawaf, Al-Riyad, 1992.

4. Al-Farra'i, *Durus fi al-nahw al-Kufi min hilāl ma'āni al-Qur'ān*, Dar al-Qutayba, Bayrut, 1991.
5. Al-Qurtubi, Ibn Mada', *Al-Radd 'alā al-nuhāt*, Dar al-fiqh al-'arabiyya, Al-Qahira, 1947.
6. Dayf, Šawqi, *Al-madāris al-nahwiyya*, Dar al-ma'arif, Al-Qahira, 1979.
7. Gibb, Kramers, Levy-Provençal, Schacht, *The encyclopaedia of islam*, E. J. Brill, Leiden, Vol I, A-B, 1986.
8. Hiti, Filip, *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
9. Kico, Mehmed, "Arapske gramatičke škole i akteri" u: *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, IX, FIN, Sarajevo, 2004.
10. *KURAN s prevodom*, preveo Besim Korkut, Medina, Ministarstvo za hadž i vakuf u Saudijskoj Arabiji, [1992./1993.].
11. Muftić, Teufik, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1998.
12. Raġuhi, 'Abduhu, *Durus fi maḏāhib al-nahwiyya*, Dar al-nahda al-'arabiyya, Bayrut, 1988.
13. Smailagić, Nerkez, *Klasična kultura islama II*, Zrinski, Zagreb, 1973.
14. Al-Tantawi, Muhammad, *Naš'a al-nahw wa tāriḥ 'ašhur al-nuhāt*, al-tab'a al-ṭamina, Dar al-ma'arif, Al-Qahira, [1995.].
15. Zaydan, Ğorġi, *Tarix-e tamaddon-e eslam*, preveo: 'Ali Ğawaher Kalam, Mo'assese-ye entešarat-e Amir Kabir, Tehran, [1369. i. s. /1995. n. e.].